

МИЛОВАН Р. СУБОТИЋ*
Институт за стратегијска истраживања
Београд
ИВАН Р. ДИМИТРИЈЕВИЋ
Факултет безбедности
Београд

УДК 316.647.5:316.624
Монографска студија
Примљен: 22.01.2016
Одобрен: 19.02.2016
Страна: 511-526

ФАКТОР ГОМИЛЕ У НАВИЈАЧКОМ НАСИЉУ

*„Незналица и научник, чим се нађу у гомили,
једнако су неспремни за размишљање”*

Гистав Ле Бон (1841-1931)

Сажетак: У колоквијалном размишљању о карактеру навијачког насиља очигледан је тренд поистовећивања хулиганских група са гомилама. Шта више, шири друштвени дискурс обилује ”кованицама” као што су хулиганска гомила, гомила хулигана, разуларена гомила и сл. Користећи се давно утабаним стазама које је још крајем деветнаестог века трасирао Гистав Ле Бон, аутори покушавају да направе извесну компарацију савременог навијачког насиља које карактерише обележје гомиле са гомилом каквом ју је видео Ле Бон.

Кључне речи: гомила, маса, руља, хулиганизам, деиндивидуализација, нетолерантност, конзервативизам

Савремена цивилизација обилује најразличитијим облицима насиља и агресивности. Професионални спорт, не само да није искључен из ових тенденција савременог света, већ је заузео своје респектабилно место. Тако спортски објекти постају арене за ослобађање нагомилане и потиснуте агресије¹ која нарочито лако задобија обележја најсуровијих облика насиља. Феномен публице у конотацији спорта, нарочито је актуелизован са појавом тзв. масовног друштва, где спортске манифестације све више попримају примарна обележја

* milovan.subotic@mod.gov.rs

¹ Реч *агресија* потиче од корена *aggredi* или од *ad gradi*, где *gradus* означава корак а префикс *ad* – према, што упућује на значење – кретати се напред, ићи или корачати напред. Насупрот томе *regredi* (регресија) значи кретати се назад (Erich Fromm: *Anatomija ljudske destruktivnosti (druga knjiga)*, Naprijed, Zagreb, 1975, стр. 15). У колоквијалном говору реч агресија употребљава се у веома растегљивом контексту. Агресија се често зна поистовећивати са насиљем, иако је насиље само најизоштренија и најгрубља агресија, што имплицира да је свако насиље агресија, али свака агресија није, или не мора бити насиље.

спектакла. Социолошки приступ спортској приредби третира, између осталог, као технике – ритуале за одстрањивање перманентне напетости која код савременог човека сваким даном постаје све већа. Наиме, попут осталих јавних приредби које привлаче бројну публику, и присуствовање спортским приредбама је препознато као пут за ослобађање од свакодневне напетости. Такође, то је контекст у којем се, у извесној мери, може толерисати девијантно понашање, или где се може изразитије манифестовати понашање чије се одступање од норме иначе толерише само до одређеног степена.

С друге стране, присуствовање спортским манифестацијама, са привидом интерактивности на релацији: спортски актери – публика, има изражен адреналински карактер, тј. у значајној мери задовољава потребе публике² за јаким и страсним узбуђењима. „Утакмице, спектакуларни плесови и опасне трке, масовне изложбе и састанци, све је то потребно и као компензација и да би се покренуле анималне потребе из њихове непокретне обамрлости” (Кувачић, 1979: 169).

Испољавање нагомилане и потиснуте агресије која своје отелотворење налази у практиковању отвореног насиља, нарочито је везано за млађу генерацију, а посебно је наглашено у оним њеним слојевима који у реалном животу не задовољавају потребе према својим аспирацијама. Ову појаву одлично илуструје Р. Божовић када каже: „Када се не задовољавају на прави начин неке основне потребе као што су глад, жеђ, секс и др., онда, поред тога што те потребе напросто кључају у човековој природи, јављају се и секундарне или дериватне потребе као што су такмичење, борбеност, успешност, експанзивност, с испољавањем у агресивној форми која иде све до најекстремнијих облика насиља” (Воžовић, 2007: 103).

Они који испуњавају трибине спортских објеката међусобно се разликују и по карактеру испољених реакција на приредбама којима присуствују. Такође, реаговање публике зависи и од природе такмичења (другачије су реакције публике у односу на различите спортове, значај меча и слично). Неспорно је да навијачки аудиторијум на најразноврсније начине долази у интерактивни однос са спортистима на терену, те да на свакако битан начин утиче на емоционално стање самих спортиста (актера) на трену.

---

² Публика, према Ворену (Н. С. Warren), представља „агрегацију особа које имају заједничке интересе или навике и које су – обично посредно – под утицајем понашања и активности једног или више истакнутих појединаца или вођа”. Знатно старији и познатији аутор, Тард (G. Tarde) 1903. године пише: „Док чланови гомиле комуницирају 'лицем у лице', интеракција у публици догађа се без физичког присуства и ту долази до психолошке заразе без контакта.” Публика се дели у две главне врсте. Примарна публика, што је у складу са Кулијевом (Cooley) класификацијом примарних и секундарних група, јесте публика у којој су чланови физички окупљени: гледаоци неке филмске пројекције, слушаоци предавања, гледаоци на спортским утакмицама итд. Секундарна публика није физички заједно, али има пажњу усмерену према заједничком „фокусу”: такву секундарну публику представљају гледаоци истог ТВ програма, читаоци истих новина итд.

Од публике до руље

Од публике, у једном општем смислу, треба разликовати *масу*³ и *гомили*⁴. Насупрот гомили, која обухвата мање групе људи, попут хорди из предисторијског периода, маса представља модернији термин који, у начелу, означава непрегледне групе људи. Истина, масе се могу окарактерисати и као производ модерне индустрије која људима намеће понашање серијског типа („прихваћено од стране широких народних маса”, прим. аут.). Док се у гомили кореспонденција између учесника остварује спајањем или уједињењем мноштва у једну заједничку акцију, масу такође карактерише физичка близина али и објективна одвојеност актера јер свако чува свој интегритет. За човека у маси може се рећи да није у потпуности лишен самоконтроле. Штавише, његова активност се одвија по линијама индивидуалног избора, али упркос томе он је неотпоран, што значи да је стално изложен спољашњем утицају.

Уколико однос маса-гомила преведемо на терен спортских манифестација, можемо констатовати да учесници укључени у неки спортски догађај и утопљени у масу као неструктурирану групу, показују склоност ка јединственом реаговању и униформисаним обрасцима понашања, често изазваним ирационалним заједничким извором емоционалног узбуђења (нпр. паника, колективна агресија, итд.). Уже гледано, просторно окупљену масу која је ступила у акцију, називамо гомилом. Повезани заједничким циљем и намерама које кане остварити, актери гомиле под узајамним утицајем се подстичу и храбре. Уколико реаговање поприма облике разуданости, силовитости и крајње суровости, онда гомила, или њен део, добија прерогатив „руље”.

³ *Маса*, велика количина, мноштво ствари или људи, маса гледалаца у: *Enciklopedija Larousse*: у три тома, књига 2., Zemun, JRI, 2004. Осим ове „енциклопедијске”, за појам масе постоји мноштво дефиниција, између којих су готово све оптерећене већ споменутим пежоративним призивком. Навешћемо дефиницију коју је дао Харимен (P.L. Hariman) 1947. године, где масу види као „групу појединаца под утицајем заједничког емоционалног узбуђења, примитивних импулса и јединствености сврхе”. Није тешко видети да је тежиште те дефиниције на „емоционалном узбуђењу” и „примитивним импулсима”, дакле увек на факторима који су „мање вредни” у наше доба цивилизације и рационализма. Такође, Ворен (H. C. Warren) у једном од првих издања свог психолошког речника из 1934. године даје низ дефиниција из подручја „масовне психологије”, међу којима и дефиницију масе, која изгледа овако: „Маса је група индивидуума посматрана изван њихове социјалне организације.” Та дефиниција је прикладна баш зато што нема пежоративни призивак карактеристичан за већину таквих дефиниција, а такође и зато што обухвата све врсте окупљања великог броја људи – физичку близину, психолошку усмереност истом циљу или извору интереса, итд. (Zvonarević, 1978: 517).

⁴ *Гомила*, 1) организована друштвена творевина, у којој се формира колективна свест и у којој је индивидуалност појединца потенцијално изгубљена (Le Bon, *Psihologija gomile*) 2) гомила је импулсивна, подложна сугестији, непоуздана, склона вређању и перетеривању, као и лажним осећањима, нетолеранцији и диктаторски расположена (Indić, 1985: 37); 3) скуп ствари или људи који нису вредни поштовања (*Enciklopedija Larousse II*, 2004: 318). Такође, према дефиницији коју нуди Ворен (1934): „Гомила (енг. crowd) је привремена физичка агрегација индивидуума који присуствују и реагују на сличан начин према неким објектима који имају заједнички интерес, а њихове реакције су једноставне, претеране и обично емоционалне природе.” Кантрил (H. Cantrill), даје 1941. године следећу дефиницију: „Гомила је... окупљена група индивидуума који су се привремено идентификовали са неким заједничким вредностима и који доживљавају сличне емоције” (Zvonarević, 1978: 517).

Према Ворену (Н. С. Warren), *руља* (енг. mob) је „агрегација чији чланови делују насилно и у ванредним емоционалним околностима, обично уз настојање контролисања акција оних који им се супротстављају.” У енглеском, као и у српском језику реч *mob* (руља) има редовно пежоративно значење и стога је прикладна да би се њом означила она семантичка граница према „маси” и „гомили”, које не морају увек да буду негативно означене. Разне врсте руље такође су доста честе социјалне појаве, но најчешће се помињу разне погромашке руље – линчеви у неким крајевима САД, погроми Јевреја у нацистичкој Немачкој, покољи комуниста у Индонезији итд. (Zvonarević, 1978:518).

Посматрајући све четири наведене дефиниције (маса – гомила – руља – публика), намеће се закључак како „гомила”, „руља” и „публика” заправо представљају различите облике људских „маса”. Међутим, врсте дефинисаних „маса” нису само логички повезане него и психолошки: један облик масе лако прелази у други; гомила лако може постати руља и обрнуто; примарна публика може постати гомила, итд. (Zvonarević, 1978:518).

Како примарна публика, или њен део, може постати гомила (са свим изразитим карактеристикама) можемо видети и на примеру „раслојавања” спортске публике. Наиме, део спортске публике који карактерише нарочита оданост клубу, спортском друштву, репрезентацији неке земље и слично, називамо навијачима. Дајући подршку ”свом” клубу, они му на индиректан начин помажу да оствари своје спортске циљеве, интересе и амбиције, док успехе спортског клуба доживљавају као своје успехе. Навијачи се, даље, организију у навијачке групе које одликују конкретније форме организовања, а чине их појединци са профилисаним заједничким циљевима који обављају своје улоге у складу са одређеним, интерним правилима и вредностима. Свака навијачка група има своју структуру у оквиру које појединци заузимају различите положаје.

У атмосфери набијених емоција током спортског догађаја где су појединци (публика-навијачи) релативно анонимни и у значајном броју неорганизовани, појединци нарочито лако прихватају негативан образац понашања и врло брзо од навијача „прерастају” у хулигане⁵. Оно што карактерише хулигане јесте насиље са ниским степеном толеранције, деструктивност, склоност ка уништавању туђе имовине (државне - приватне) без јасног разлога и (најчешће), без икакве материјалне користи, али, не ретко, и темељно планирање тих деструктивних активности. Насилне навијачке групе, уз покрете какви су скинхедси и, уопште, најновије неонацистичке и неофашистичке групе, сматрају се егземпларима екстремизма и нетолеранције данашњице (Суботић, 2015: 61).

---

⁵ Хулиганство или хулиганизам (енгл. hooliganism), упорно је, деструктивно, агресивно и злостављачко понашање. Такво понашање се обично повезује са спортским навијачима. Термин се такође односи на деструктивно понашање и вандализам уопште, често под утицајем алкохола и/или осталих опијата. Хулиганство се често дешава без посебног разлога, а мотив је гнев, дивљаштво, асоцијално схватање слободе. Постоји неколико теорија о пореклу речи. The Compact Oxford English Dictionary наводи да реч потиче од презимена измишљене силецијске ирске породице из једне песме која је настала током деведесетих година 19. века. Кларенс Рок (Clarens Rock) у својој књизи *Hooligan Nights* из 1899. године, тврди да је реч дошла од Патрика Хулихана, ирског избацивача и лопова који је живео у Лондону.

Други о масама – гомилама

Проблематика везана за анализе маса у фокус интересовања социјалне психологије дошла је са другом половином 19. века, мада се одреднице које говоре о маси, гомили или руљи могу наћи и у мислима старогрчких филозофа. Од почетка су у приступу проблему постојала два начина: један је онај који бисмо могли да назовемо елитистичким, а чији је зачетник био Ле Бон (Gustav le Bon, 1841-1931), са својим „аристократским” приступом анализи маса; други је марксистички концепт по којем су масе – а пре свега масе припадника потлачених класа – главни носиоци развитка и напретка човечанства. (Zvonarević, 1978: 518,519). Елитистички приступ су марксистички писци тумачили „страхом од револуције”. Новији приступи у бихејвиоралној политичкој науци говоре, међутим, о „експлозији демократске партиципације маса у политици” у позитивном контексту (Inglehart, 1981:882).

Најстарији представник елитистичког приступа био је грчки филозоф Платон који је аутор познате изреке: „*Чак и ако би сваки атински грађанин био Сократ, свака би атинска скупштина ипак била руља!*”

Гледишта о инфериорности колектива и масе у односу на појединце подупиरे и МекДугал (W. McDougall) који, разликујући термине „неорганизоване” и „организоване” масе, а на „штету” ових првих, 1920. године пише: „*Неорганизоване масе су импулсивне, страсне, превртљиве, неодлучне. Оне прихватају крајности, те једноставне и грубље осећаје, лакомислене су, нагле у судовима, немају самосвести и поштовања и осјећај одговорности. Али неорганизована маса је спремна, да се, свесна своје снаге, одушевљено препусти свим неделима која можемо очекивати од апсолутне и неодговорне силе. Она се дакле понаша попут неодгојеног детета или, пак, страсног, неконтролисаног дивљака у њему страниј ситуацији,*” док говорећи о тзв. прелазном облику организованости маса, тј. о делимично организованим групама наставља: „*Не само руља или обична гомила него и таква тела као што су пороте, комитети и корпорације сваке врсте, које су, дакле, делимично организоване групе, изванредно су склоне доношењу судова, одлука, правила и закона који су очито погрешни, без мудрости или непотпуни, тако да би сваки, чак и најмање интелегентан члан дотичне групе могао индивидуално постићи бољи резултат*”, те наглашавајући разлике између масе и народа, завршава: „*Када смо у великој скупини а понашамо се у складу са друштвеним нормама, зваће нас „народ” а ако се у истој таквој скупини понашамо против тих норми, назваће нас „масом”.*” (Zvonarević, 1978: 519)

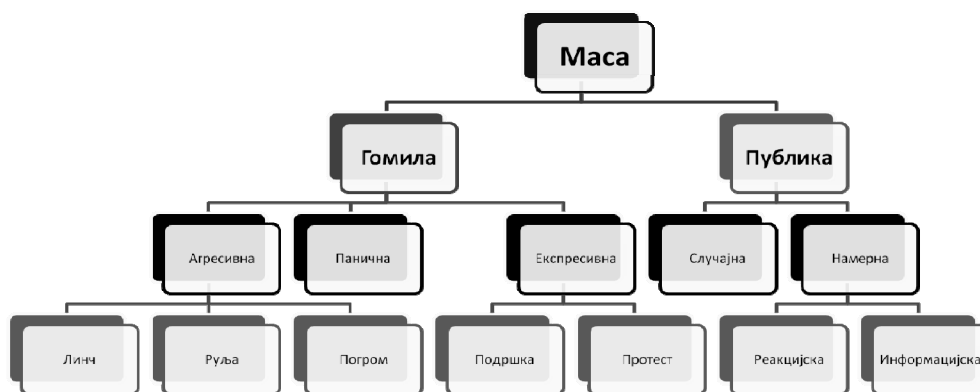
Фројд (Sigmund Freud) се такође бавио настанком и значењем маса, с тим да није направио стриктну дистинкцију између масе и гомиле. Он се користио термином масе, док према почетној дистинкцији, исто као и МекДугал, описује пре гомилу него масу, иако има елемената и једне и друге. Фројд интерпретира МекДугала на себи својствен начин. Он карактеристике организоване масе (тј. гомиле) поистовећује с појединцем док овај још није постао део масе, односно док још није изгубио властите карактеристике у процесу ства-

рања масе. „Индивидуум је наимае – изван примитивне масе – свој континуитет, своју самосвест, своје традиције и навике, своју посебну функцију и одређен положај те се држао по страни од својих ривала. Ту је своју способност уласком у 'неорганизовану' масу на неко време изгубио.” (Freud, 1986:212)⁶.

Иван Шибер у свом делу „Основе политичке психологије” под масом подразумева својеврстан агрегат – велики број људи на одређеном простору – који има особеност публике (усмереност пажње ка неком догађају) и особеност гомиле (изразито снажна емоционална напетост и међусобна интеракција). Он примећује како је, за разлику од гомиле, маса је још увек статична и закључује да је *маса, у ствари, прелазни облик из публике у гомилу* (Šiber: 1998:27).

Познати социјални психолог Роџер Браун (Roger Brown) систематизујући облике колективног понашања дошао је до корелација које су приказане у шеми 1. (Brown:1954:857).

Шема 1. Систематизација облика колективног понашања (према: Brown, 1954)

Кад су у питању теорије које се баве непосредно навијачким насиљем, Расел Ворд (Russell E. Ward Jr.) направио је њихов преглед поделивши их у три групе. Прва група теорија бави се испитивањем карактеристика самих навијача (теорија инстинкта, фрустрационо-агресиона теорија и теорија хулиганске зависности) (Ward Jr., 2002:460-461). Друга група обухвата теорије које се односе на особине гомиле (теорија настајућих норми, теорија заразе, теорија конвергенције, теорија колективне свести, теорија додате вредности) (Ward Jr., 2002:461-463). Трећа група бави се социоекономским и политичким контек-

⁶ Фројдово становиште о масама (гомилама) преузето је из: (Zlatar, 2003: 31)

стом дате друштвене групе или друштва у целини (функционалистичка теорија, теорија фигурације, теорија сукоба, постмодернизам) (Ward Jr., 2002:463-465).

Основна обележја групе-гомиле

Када понашање навијачке групе задобије насилну и рушилачку форму, тада оно подлеже свим правилима и законитостима које карактеришу понашање већ дефинисаних термина руље или гомиле. Како објашњава Гистав ле Бон⁷ (Gustave Le Bon), група постаје гомила само под одређеним околностима, када окупљена критична маса људи добија сасвим нове карактеристике које су наглашено различите од оних које имају индивидуе које сачињавају ту групу. Наглашавајући како је лако рећи да се појединац у гомили битно разликује од изолованог појединца, Ле Бон закључује како је мање лако открити разлоге те различитости, те разрађује узрочнике појаве специјалних карактера гомила које нису карактеристичне за сваку од јединки (које гомилу творе), понаособ.

На прво место он ставља *осећај несавладиве моћи* који појединац због очигледне бројности добија, и који му допушта да се предаје нагонима које би као јединка обуздао. Као други услов наводи се *зараза* као појава која се лако може утврдити али не и објаснити, а коју ваља истраживати као хипнотичку особину гомиле. Наиме, у гомили је сваки осећај и сваки чин заразан и то у мери да појединац лако жртвује свој циљ ради успеха гомиле. То је особина која је у контрадикторности са природом индивидуе. *Сугестивност* је наведена као трећи узрок, али не и најмање важан и говори о појави посебних особина припадника гомиле. Такође се истиче како је, већ поменута зараза, само производ сугестивности, те да мисли, осећања и акције почињу да се шире групом попут заразе све до нивоа када сви почињу да делују на сличан, неретко и идентичан начин (Le Bon, 1920:16).

Ипак, Ле Бон можда најбоље гомилу описује као „играчку у рукама свих спољњих подражаја, пред којима се на њој одражавају непрестане промене,

⁷ *Психологија гомила*, написана 1895. године, најпознатија је и најчитанија књига Гистава Ле Бона (Gustave Le Bon, 1841-1931), француског социјалног психолога и физичара-аматера. Он је под гомилом подразумевао организовану друштвену творевину у којој се формира колективна свест и у којој је индивидуалност појединца потенцијално изгубљена. У гомили се појединци стапају у просек и због тога она никада није у стању да приступи делима која захтевају високоинтелектуалне напоре. Гомила је импулсивна, подложна сугестији, непоуздана, склона врећању и претеривању, као и лажним осећањима, нетолерантна и диктаторски расположена. Ле Бон је међу првима истраживао однос гомиле-маса и политичких институција, парламентаризма, демократије и вођа, наглашавајући да се гомиле морају водити, усмеравати, дајући многе рецепте из психологије маса који би служили овом циљу. Он је обележио једну епоху на подручју психологије и социологије маса (према: Trivo Indić, *Uspon masa*, 1985). Његову теорију психологије маса користили су сви познати диктатори и вође, од Лењина и Хитлера до данашњих, као и сви манипулатори медија и јавним мњењем. Ле Бонова познатија дела су: *Психологија народа* (1902), *Мишљење и веровање* (1911), *Француска револуција и психологија револуција* (1912), *Прве последице рата* (1916), *Психологија новог доба* (1920), *Психологија политике* (1921), *Неуравнотеженост света* (1923), *Научне основе психологије историје* (1931).

док је она роб импулса које прима”, и наставља: „Иzolовани појединац може бити подвргнут истим подражајима као и човек у гомили, па ипак, чим му рацио предочи неугодности које би могле настати уколико им се преда, он им се не предаје. Ово би се могло рећи и на следећи начин: Изоловани појединац поседује подобност да влада својим рефлексима, док је гомила не поседује (Le Bon, 1920:16).

У психолошком смислу, група почиње да функционише по принципима који потичу из несвесног дела личности, те се тако огољавају инстинкти и нагони примитивног човека. *Припадност групи* карактерише и анонимност као одлична прилика за ослобађање од личне одговорности. Такође, феномени сугестивности и лаковерности израженији су у стању губитка личног идентитета, па тако човек постаје пријемчивији за сваку врсту идеје и дела који потекну од стране групе. Феномен сугестивности и лаковерности неретко је доводио и до тзв. заједничких халуцинација као појава забележених у историји, иако су као чланови гомиле често бивали и учени људи, или како је то Ле Бон сјајно приметио: „Незналица и научник, чим се нађу у гомили, једнако су неспремни за размишљање” (Le Bon : 1920: 23).

То што је Ле Бон окарактерисао „губитком селфа”, каснији мислиоци су назвали „*деиндивидуализација*”, а као њен најбитнији чинилац означили су *анонимност*. Милграмов (Stanley Milgram 1933-1984) експеримент о послушности и ауторитету који се одвијао по принципу анонимности између „целата и жртве”, одличан је пример који се недвосмислено може пресликати и на појединце изложене неприкосновеном ауторитету у навијачкој групи – тзв. вођи навијача. У центру пажње овог експеримента је субјект од кога се тражило *извршење задатака који се косе са његовом савешћу. Налоге је добијао од експериментатора који је био означен као неприкосновени ауторитет у области. Субјект је стављен у улогу целата, тј. онога ко ће електрошоковима кажњавати „студенте” који не буду давали тачне одговоре на постављена питања, с тим да је од ауторитета примао инструкције да на сваки следећи погрешан одговор појача снагу струјног удара. Исход експеримента био је запрепастићујући. Чак 60% њих је ишло до краја, иако су се преко озвучења из суседне собе чули протести, или чак гласни крици.*⁸

Други фактор деиндивидуализације, везан за недостатак емпатије припадника групе, такође карактеристичан за појашњење психолошког аспекта понашања ”навијача”, је такозвана *групна одговорност*. На примеру наредног експеримента поткрепљена је хипотеза да појединац избегава одговорност уколико се налази у мноштву других људи, те да очекује како ће неко други, а не он сам, предузети неку акцију. Наиме, у питању је био одглумљен срчани напад у две тест ситуације - један је био на улици међу мноштвом људи, а други у присуству само једне особе. У првој ситуацији, људи су пролазили поред човека у агонији - глумца који је опонашао срчани удар - верујући да није њихово да помогну и да ће неко други то засигурно учинити. У супротном, када

⁸ О овом експерименту који се сматра једним од најзначајнијих у области социјалне психологије, више у: (Milgram, 1974/1990) и (Milgram, 1963:371-78).

су били сами, свако, без изузетка, би притекао човеку у помоћ. Следећи експеримент такође потврђује наведену хипотезу. Наиме, група људи је била затворена у просторији неколико сати. У једном тренутку пуштен је дим (као сугестија опасности од пожара), који је покуљао испод врата. Људи су ћутали и чекали да неко други укаже на опасност, и требало им је три до четири пута више времена да одреагују него кад је у просторији био само један учесник експеримента (Vučićević, Miladinović, 2008:29).

Битни услови стварања масе. Применљивост у навијачком контексту

Према Звонаревићу постоје четири изразита услова који представљају оквир у којем „обична скупина људи постаје маса, гомила или чак руља”. Износећи сваки од ових услова биће анализирана подударност са масом-гомиллом-руљом у навијачком контексту.

Број присутних особа – Када се ради о маси, број има битну улогу, јер свака маса, гомила, руља или публика аутоматски имплицира и велики број припадника. Однос броја чланова масе и њеног понашања може се приближно формулисати овако: што је број припадника масе већи, тим ће јаче доћи до изражаја све особине масовног понашања. Узрок томе вероватно лежи у чињеници да са већим бројем расте и индивидуални осећај анонимности и са њим повезани осећај некажњености. Зато се појединац осећа „комотније” и може слободније дати одушка неким поривима које иначе мора да потискује и контролише. Што је криваца више, осећај индивидуалне кривице је мањи (Zvonarević, 1978: 521). Применљивост у навијачком контексту је апсолутна.

Густина масе – Као што многи аутори истичу, једна од психосоцијалних карактеристика људи јесте да избегавају превише близак физички контакт са непознатим особама – сетимо се само оних „пардона” које изговарамо чак и при најмањем физичком додиру с неком особом, с тим да из овога треба искључити додире које желимо (Zvonarević, 1978: 521). Међутим, у маси или гомили тај физички додир престаје да нам смета. Штавише, могло би се рећи да нас узајамно гурање лактовима, ногама и другим деловима тела некако физички „стапа” са осталим припадницима исте масе. Стога је у масовној психологији веома важно не само питање броја људи који чине масу, него и њихове физичке близине, тј. густина масе. По правилу, што је маса гушћа, тј. што су њени припадници физички и просторно ближе, тим ће снажније бити деловање разних механизма психосоцијалне интеракције, а пре свега сугестије и имитације. Коначно, положај појединца у маси такође има важности јер ће они који су ближе центру масе бити под већом социјалном пресијом него они на њеној периферији. То је познато и из едуколошке психологије, где се мање пажљиви ученици или полазници настоје ставити у центар аудиторijума, како би се „примирили” и присилили на већу пажњу (Zvonarević, 1978: 521). Подударност са навијачким контекстом је очигледна.

Емоционално узбуђење – То узбуђење се најпре јавља под утицајем психосоцијалних механизма који делују у маси, међутим кад је једном створено, почиње и само да делује као центрипетални фактор у даљем формирању масе. Као што је сасвим логично, емоционално узбуђење знатно повећава сугестибилност сваког њеног припадника, смањује способност критичког мишљења, итд. Да би што више подигли „емоционалну температуру” масе, веште вође и организатори служе се песмом (химне, патриотске, борбене или религијске песме), заједничким извикивањем и скандирањем парола или имена и слично (Zvonarević, 1978:519). Подударност са методама постизања емоционалног узбуђења, као битног фактора у смањењу способности критичког мишљења код навијачких гомила је очигледна.

Усмеравање пажње у фокус – За формирање масе веома је важно да пажња свих припадника буде што више усмерена у фокус – догађај, паролу, особу или слично. У политичким скуповима ту улогу најчешће имају добро изабране пароле које у једној језгровитој реченици дају такорећи читав програм. Хитлерова парола „Blut und Boden” (крв и земља), Кенедијеве „New Frontiers” (нове границе) и друге сличне пароле могу покренути у акцију огромне масе људи (Zvonarević, 1978: 521, 522). У другим приликама слична усмереност постиже се разним оптичким или звучним средствима – заставе, слике, необични гестови говорника, песме, пароле, итд. Кад је једном „уфокусирана”, пажња има деловање слично деловању које постиже вешт хипнотизер на индивидуалном плану: скретањем пажње субјекта на своје очи, прсте или нешто слично, он својој „жртви” онемогућује да види и чује нешто друго. На сличан начин ће и добри организатори у другим подручјима „хипнотисати” масе с којима комуницирају и њима ће лакше манипулисати (Zvonarević, 1978: 522). Заставе, транспаренти, слике и сл., такође су део колорита усмеравања пажње на фокус код навијачких гомила.

Заједничка акција – О важности заједничке акције за формирање или учвршћивање „масовног духа” веома згодно говори један опис америчког новинара Дурантија (W. Duranty) из 1935. године, где он даје својеврсну анализу неких потеза болшевика: „Болшевици мора да су психолошки у праву. Маса у кретању јесте динамична снага, узбудљива и страшна. Маса која стоји у месту, без обзира на број, има потенцијалну снагу, али она је статична – као неки резервоар, а не као нека моћна река која тече... ” (Zvonarević, 1978: 522). Као облик формирања или учвршћивања „масовног духа”, заједничка акција је неизоставан фактор у колориту навијачке гомиле, с тим што заједничке акције нарочито често задобијају насилан карактер.

Овome би требало додати и карактеристике навијачког насиља које је пружио Ворд (2002), а које могу ближе да илуструју савремене навијачке групе у контексту гомиле: међукултуралне разлике које постоје у датим геопросторним целинама за које је насиље мање или више карактеристично (2002:456-458), као и фазе и форме навијачког насиља: 1) иницијално насиље усмерено на клупско руководство, тренере и играче, 2) међусобни сукоби навијачких група или сукоби навијачких група са полицијом/обезбеђењем унутар стадиона и 3) међусобни сукоби навијачких група ван стадиона (2002:458-459).

Ле Бонова гомила - навијачка гомила.

Сличности и разлике на основу примарних карактеристика

Гомиле, према Ле Бону, познају само припросте и крајње осећаје. Мишљења, идеје и веровања која су им сугерисана, прихватају или одбацују искључиво у целини, те их из тог разлога сматрају или апсолутним истинама или једнако апсолутним заблудама (Le Bon, 1920: 30). Овакав случај се перманентно догађа с веровањима која су продукт детерминације путем сугестије, уместо да су настала размишљањем (добар пример представљају религиозна веровања која су, као сугестивно детерминисана, нетолерантна и деспотски владају душама).

Ауторитаризам и нетолерантност уопштене су карактеристике свих категорија гомила и развијени су у нарочито високом степену код латинских гомила, које су „...сасвим уништиле онај осећај појединачне независности, који је тако снажан код англосаксонскога племена. Латинске гомиле су осетљиве само за заједничку независност секте којој припадају, а као карактеристика те независности јавља се потреба да се сви отпадници непосредно и нагло подјарме њиховом веровању (Le Bon, 1920: 30).

Гомиле беспоговорно поштују силу⁹, док доброта делује на њих слабије, јер она из угла припадника гомиле није ништа друго до један облик слабости. Симпатија гомила није се, како то Ле Бон говори, никад приклањала доброћудним господарима, већ тиранима који су их јаком руком тлачили. „Само оваквима дижу оне највише споменике. Ако, пак, гомиле радо газе ногама оборенога деспота, бива то зато јер је изгубио своју моћ, па се вратио у категорију слабих, које гомиле презиру јер их се не боје. Тип хероја који је драг гомилама, имаће увек структуру Цезара. Његова перјаница их заводи, његов ауторитет им импонује, а његова их сабља нагони у страх. Гомила, која је увек спремна да се подигне на слаб ауторитет, ропски се клања јаком ауторитету” (Le Bon, 1920: 31).

Говорећи о нетолерантности као „одлици” навијачке гомиле примећујемо да скоро сваки навијач понаособ, комуницира са припадником „супротног табора” са много мање жара, чак не ретко дозвољавајући плуралистичке особине дијалога. Насупрот томе, тај исти појединац у гомили својих „истомишљеника” показује ново лице са свим примарним карактеристикама припадника гомиле.

У контексту гомиле као навијачке групе, такође се може направити аналогија са припадницима гомиле (навијачке групе) према ауторитету (вођа навијачке групе), који се често базира на страхопоштовању. Као илустративан пример оваквог понашања често се истиче пример „ујединитеља” навијачких група навијача Црвене Звезде, Жељка Ражнатовића Аркана. Наиме, ауторитарност вође је била очигледна, а као нарочит облик покоравана гомиле аутори-

⁹ Сила је средство остварења и одржања моћи, а насиље је начин исказивања и спровођења моћи, када субјект моћи свој утицај посредује силом у комуникацији са објектом моћи. Више у: (Simeonović, 2002:146).

тету било је масовно одазивање припадника гомиле (навијачке групе) у паравојну формацију „Арканови тигрови”.

Ма какви били осећаји које гомила представља, добри или зли, они показују двојаки карактер - да су наике врло припрости и врло претерани. У овој референтној тачки, као уосталом и у многим другим, гомила се приближава одликама примитивних бића. Претераност је у гомили учвршћена чињеницом да се примљени подражај врло брзо шири путем сугестије и заразе, те пролазећи кроз слабашну филтрацију актера гомиле о оправданости самог чина, знатно увећава сопствену снагу. *Припростост* и претераност осећаја чине гомилу лишеном сваке сумње и неизвесности. Наике, условна хипотеза у виду изнесене сумње нарочито брзо задобија аксиоматски карактер. Зачетак антипатије или негодовања, који код изолованог појединца најчешће не би генерисали даљу девијацију понашања, код појединца у гомили се најчешће брзо претвара у дивљу мржњу.

Жестина и претераност посебне су карактеристике хетерогених гомила (типичан пример навијачких група), а одликује их наглашено одсуство одговорности. Нагон за деструкцијом припадника гомиле јавља се као битан узрок испољавања жестине и претераности¹⁰. Извесност некажњивости¹¹, у условима када је гомила бројна и свесна бројчане снаге, омогућује заједницама карактеристике и испољавања који су код изолованих појединаца немогући, запажа Ле Бон и наставља: „У гомилама су глупани, незналице и завидници ослобођени од осећаја своје ништавности и своје немоћи, који замењује познавање бруталне, пролазне, али големе снаге. Претераност наводи често гомиле на ружне осећаје, на ту атавистичку оставштину нагона примитивног човека, коју изоловани и одговорни појединац, у својој бојазни од казни, обуздава. У томе лежи разлог зашто се гомиле могу тако лако навести на опаке испаде” (Le Bon, 1920: 28). О припростости и претераности у свом испољавању, што се навијачких група тиче, углавном не би требало трошити речи.

Конзервативизам такође представља битну одлику гомила. Тешко је схватити историју, нарочито онај њен значајни део који се тиче народних револуција, уколико не уочавамо дубоко конзервативне нагоне гомила. То, сматра Ле Бон, „заправо треба захвалити чињеници како гомиле имају исто тако

¹⁰ О жестини и сталној спремности групе на насиље, шире у: (Simeunović, 2009:152).

¹¹ Говорећи о институцији кажњавања, те указујући на заблуду како строго кажњавање преступника опредељујуће утиче на смањење броја кривичних дела, проф. Милан Шкулић каже следеће: „Од казне се понекад сувише очекује, нарочито када се мисли да строго кажњавање *a priori* делује застрашујуће на потенцијалне учиниоце. Доказано је да се бољи превентивни ефекат постиже већим успехом у откривању и доказивању кривичног дела него само кажњавањем. Више се учинилац плаши извесности кривичног гоњења, јер се он нада да његово дело никада неће ни бити откривено и доказано, него што страхује од казне до које ће доћи тек и ако кривично дело буде откривено, а кривица доказана у кривичном поступку”, говори он и наводи пример како је у средњевековном Лондону у једном периоду настао велики проблем са масовним џепарењем. Решене да томе стану на пут, власти су се одлучиле на драконске мере. Јавно је обешена гомила „сецикеса”, а маса грађана је уживала у узбудљивој представи „смрти у присуству власти”. Епилог је био да су многи џепароши искористили јединствену прилику јавног погубљења да опељеше „публику”. Види у: М. Шкулић: Злочин, казна и судијске уши, „Политика”, 30. март 2012, стр. 15.

конзервативне нагоне као и сва примитивна бића”, каже он и наставља: „Њихов идолопоклонствени однос према традицијама је апсолутно, а несвесно зазирање од свих новотарија које би у битној мери могле променити реалне услове живота. Да су демократије имале власт, што је имају данас, у време кад су пронађени машински склопови, пара и железнице, остварење тих проналазака било би онемогућено, или би било омогућено тек иза преврата и поновних покоља. Сва је срећа по развој цивилизације да је моћ гомила почела расти тек након извршених великих изума у области науке и индустрије” (Le Bon, 1920: 28).

Конзервативизам, као један од илустративнијих примера гомиле, није споран ни у контексту навијачких група. У највећој могућој мери (да није ретких другачијих примера, могло би се рећи и плебисцитарно), навијачке групе карактерише нарочито изражено кокетирање са националном историјом, симболима, митоманијом, отворен анимозитет према прогресу и променама у друштву. Фанатични етнонационалиста, према Кеџмановићу „користи своју суманутост (у трансклиничком, неуропсихијатријском смислу – дакле било које лажно, неутемељено веровање) да би створио посебну историју или да би свој пројекат повезао са неким текућим историјским догађајем” (Кеџмановић, 2014:308).

Из угла конзервативизма као надахнућа екстремних навијача, можемо рећи да ни Србија није остала поштеђена ескалације овог облика политичког¹² насиља. Екстремистичка вербална залагања, а често и отворено насиље које навијачке групе са јасним прерогативима екстремне деснице у Србији спроводе, веома често имају оправдање како се све то чини због узвишених православних разлога, уз коришћење познатих флоскула као што су: „За крст часни и слободу златну”, „С вером у бога – слобода или смрт” и слично (Суботић, 2013:175).

Такође, крајњи конзервативизам, са јасно израженим етнонационалистичким атрибутима, лако може задобити и ксенофобичан карактер. Конзервативизам са елементима ксенофобије, хомофобије и одсуства уважавања било каквих различитости, а кроз призму навијачког насиља често се „храни” екстремистичким постулатима о „негативном односу према ‘нижима’ (слабијима) од нас, уз јачање суперега и подстицање на обрачун са ‘бољима’ од нас, тј. према онима којима осећамо завист” (Суботић, 2010:299).

Закључна разматрања

Сто двадесет година је прошло од објављивања првог француског издања значајног дела Гистава Ле Бона под називом „Психологија гомила”. Почевши од описа *зубљења идентитета* приликом утапања у гомилу, стварања *осећаја несавладиве моћи*, а све путем *сугестивности*, *лаковерности*, те

¹² Због очигледне повезаности насиља које испољавају навијачке групе са десничарским организацијама, навијачки финансиран екстремизам можемо посматрати као *par excellence* политичко питање.

заразног карактера гомиле, Ле Бон открива главна обележја гомила и њихових вођа и то кроз *ауторитаризам, нетолерантност, жестину и претераност* и неизбежни *конзервативизам*. Анализирајући Ле Бонова гледишта са ове временске дистанце, лако се да закључити да велики број његових тврдњи има тзв. ванвременски карактер. Скромна жеља аутора била је да Ле Боново гледиште ставе у контекст савремених гомила, нарочито кроз призму гомиле-навијачке групе. Главна обележја гомила, онаква како их је својевремено видео Ле Бон, у поређењу са неким од битних одлика навијачких гомила данашњице имају битне сродности. Шта више, уколико гомилу, па чак и руљу (у навијачком контексту) можемо разлучити од хулиганизма, као очигледно особеног облика девијантног понашања, поклапања са Ле Боновим постулатима би била нарочито велика.

С тим у вези, навијачко насиље као „болест” савременог света коју карактерише потпуни изостанак матрица (у смислу запад-исток, богати-сиромашни, црнци-белци, религијске разлике и слично)¹³ делом се заиста може објашњавати преко битних карактеристика гомиле и то на начин како их је видео Ле Бон. Па ипак, не може се описивати и назвати неразумним или стихијским оно понашање са озбиљним логистичким елементима који су постали једно од обележја данашњег хулиганизма. Унапред унета пиротехничка средства, феномен „договорених туча”, поступање у коме се каменице и други предмети унапред спремају у контејнере како би се касније употребили против ривалске навијачке групе или против особа другачијег политичког уверења, или, пак, другачије сексуалне оријентације, говоре о деструктивном, али и истовремено, организованом карактеру хулиганизма. Или, како то с правом примећује Драган Коковић: „Агресивна акција (а хулиганска испољавања свакако спадају у овакве акције, прим. аут.) не потиче само од неке спонтане, агресивне енергије већ је (...) резултат одређене спољашње стимулације и ауторитета” (Koković, 1990:159).

Литература:

1. Brown, Roger (1954): *Mass phenomena*, u zborniku: *Handbook of Social Psychology* (priredio: Gardner Lindzey), Cambridge, Massachusetts: Addison-Wesley Publishing Co., Inc., , Vol II, pp. 833-876
2. Božović, Ratko (2007): *Агресија и насиље у спорту*, Sociološka luča I/2, Filozofski fakultet, Nikšić, str. 100-112.
3. Vulić, Nikola (1922): *Istorija kao nauka*, Pristupna akademska beseda 10. aprila 1921, Godišnjak Srpske kraljevske akademije, knj. XXX, Beograd
4. Vučićević Miladinović, Lana (2008): *Psihologija navijača: Sportski fan ili fanatik*, Biznis i finansije, br. 45/46, jul/avgust, Beograd
5. Enciklopedija Larousse (2004): J.R.J., Zemun

---

¹³ Ворд (2002:456-459) тврди да у географском погледу постоје одређене међукултуралне разлике, где се издваја северноамерички простор као специфичан по одсуству навијачког насиља које је својствено остатку света.

6. Zvonarević, Mladen (1978): *Socijalna psihologija*, Školska knjiga, Zagreb, 1978.
7. Zlatac Jelena (2003): *Pojam i značenje mase u nekim filozofskim, sociološkim i psihološkim teorijama*, Čemu, Filozofski fakultet, Zagreb, str. 27-41
8. Indić, Trivo (1985): *Uspori masa*, IICSSO Srbije, Beograd
9. Inglehart, Ronald (1981): *Post-Materialism in an Environment of Insecurity*, American Political Science Review, Vol. 75, pp. 880-900.
10. Kecmanović, Dušan (2014): *Etnonacionalizam*, Clio, Beograd
11. Koković, Dragan (1990): *Doba nasilja i sport*, Sport's World, Novi Sad
12. Kuvačić, Ivan (1979): *Obilje i nasilje*, Naprijed, Zagreb,
13. Le Bon, Gustav (1920): *Psihologija gomila*, Tisak kraljeve zemaljske tiskare, Zagreb
14. Le Gof, Žak (1997): *Vreme, rad i kultura srednjovekovnog Zapada*, Svetovi, Novi Sad
15. Milgram, Stanley (1963): *Behavioural study of obedience*, Journal of Abnormal and Social Psychology, 67, pp. 371–78.
16. Milgram, Stenli (1974/1990): *Poslušnost prema autoritetu*. Nolit, Beograd
17. Simeunović, Dragan (2002): *Teorija politike*, Nauka i društvo, Beograd
18. Simeunović, Dragan (2009): *Terorizam*, Pravni fakultet, Beograd
19. Subotić Milovan (2013): *Ekstremističke tendencije kao prepreka u (pre)obilovanju političkog identiteta Srbije*, Kultura polisa, br. 21, Novi Sad, str. 163-181
20. Subotić Milovan (2015): *Ekstremizam pod okriljem religije*, Medija centar Odbrana, Beograd
21. Subotić, Milovan (2010): *Određenje savremenog ekstremizma*, Vojno delo, jesen, Beograd
22. Fromm, Erich (1975): *Anatomija ljudske destruktivnosti (druga knjiga)*, Naprijed, Zagreb
23. Freud, Sigmund (1986): *Budućnost jedne iluzije*, Naprijed, Zagreb
24. Šiber, Ivan (1998): *Osnove političke psihologije*, Politička kultura, Zagreb
25. Ward Jr., Russell E. (2002): *Fan Violence: Social Problem or Moral Panic? Aggression and Violent Behavior*, 7(2002), pp. 453-475.

CROWD FACTOR IN FAN VIOLENCE

Summary: In colloquial thought about the character of fan violence, there is an obvious trend of identifying hooligan groups with crowds. Furthermore, we can often hear expressions as hooligan crowd, hooligan mob, wild crowd, etc. Using a long-trodden path traced by Gustave Le Bon at the setting of the 19th century, the authors are trying to make a certain comparison between contemporary fan violence characterized with crowd elements, with the crowd viewed by Le Bon.

Starting with the description of identity loss during the crowd formation, creation of the sentiment of invincible power, all that through suggestibility, credulity, and contagious character of the crowd, Le Bon revealed the main characteristics of crowds and their leaders through authoritativeness, intolerance, violence and exaggeration, and inevitable conservatism. Analyzing Le Bon's viewpoints from this temporal distance, it could easily be concluded that a vast number of his statements have so-called timeless character. Unpretentious wish of the authors was to put Le Bon's viewpoints in the context of contemporary crowds, especially through a prism of crowd – fan group. Main characteristics of crowds, as Le Bon viewed them, compared with some of the important characteristics of modern fan crowds, have some important similarities. Moreover, if crowd, and even mob (in context of fans) could be differentiated from hooliganism as obviously characteristic form of deviant behaviour, the concurrence with Le Bon's postulates would be especially visible.

Related to that, fan violence as a „disease” of contemporary world characterized by complete lack of matrices (in terms of East-West, rich-poor, black-white, religious divisions, etc.) could partly be explained through important crowd characteristics in a way Le Bon viewed them. Still, the behaviour with serious logistic elements as one of the characteristics of contemporary hooliganism could not be described or called irrational or chaotic. Preparation of pyrotechnics, pre-arranged fights, concealing of rocks and other objects for eventual use against the rival fan groups or persons of different political or sexual orientation, talk about destructive and, at the same time, organized character of hooliganism. Or, like Dragan Koković noticed: „Aggressive action (and hooligan behavior is certainly that sort of action, authors’ note) does not come from some spontaneous, aggressive energy, but is (...) a result of outer stimulation and authority” (Koković, 1990:159).

Key words: crowd, mass, mob, hooliganism deindividualization, intolerance, conservatism